

**AZ ALFÖLD
GAZDÁLKODÁSA
ÁLLATTENYÉSZTÉS**

ACTA MUSEI DE JÁNOS ARANY NOMINATI
X.
AZ ARANY JÁNOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

AZ ALFÖLD GAZDÁLKODÁSA

ÁLLATTENYÉSZTÉS

TRADITIONAL RURAL ECONOMY IN THE GREAT
HUNGARIAN PLAIN

ANIMAL KEEPING

SZERKESZTETTE
REDITED
BY

NOVÁK LÁSZLÓ FERENC DSc.

NAGYKÖRÖS, 2004

TARTALOM

NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Állattenyésztős gazdálkodás az Alföldön. Előszó	9
ROMÁNY PÁL: Ismét Nagykőrösön. Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés című interdiszciplináris konferencia megnyitó beszéde	13
UJVÁRY ZOLTÁN: Zárszó	17

HATÁRHASZNÁLAT, TAKARMÁNYOZÁS

ERDÉLYI ISTVÁN: Julianus barát útján	21
NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Határhasználat és állattartás az Alföldön.....	29
JUHÁSZ ANTAL: A kaszálók és közlegelők használata Szegeden és környékén a XIX. században	53
BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: Kaszáló birtoklás a jászkun Kerületben	69
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A rét- és legelőgazdálkodás visszaszorulása az Alföldön (XIX–XX. század)	81
DANKÓ IMRE: A Legeltetési Társulatok története és szerepe	91
PETERCSÁK TIVADAR: A legeltetés szabályozása az alföldi közbirtokosságokban	99
NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Takarmányozás, termesztett takarmánynövények	113
SURÁNYI DEZSŐ: Feledésbe merülő hagyomány. A gyümölcsfélék mint állati takarmány	133

ÁLLATFAJTÁK

DARKÓ JENŐ: A sztyepei népek a bizánci taktikus írónál	169
VÖRÖS ISTVÁN: Adatok a magyar szürkemarha és rackajuh történetéhez	195
KÖRÖSI ANDREA: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum szürkemarha csontgyűjteményének rövid bemutatása	239

KOVÁCSNÉ NYERGES ÉVA: A középkori Szentkirály állattartás az állatcsontleletek és a történelmi-környezeti adottságok függvényében	249
VÁLYI KATALIN: Állattartás Szeren. Állatfajok a kora Árpád-kori településen a tatárjárás előtti monostorban	275
SELMECZI LÁSZLÓ: A jászok gazdálkodása, különös tekintettel az állattartásra a XIII–XIV. században	289
BAGI GÁBOR: Megjegyzések az állatlétszámok és fajták megoszlásához a Jászkun Kerületben 1745–1848 között	315

ÁLLATTARTÁS

SELMECZI KOVÁCS ATTILA: Györfly István állattartással kapcsolatos kutatásai az Alföldön	333
OROSZ ISTVÁN: A Hortobágy szerepe Debrecen állattartásában	341
SURÁNYI BÉLA: A parasztgazdaság állattartása a XIX–XX. század fordulóján	351
HALÁSZ PÉTER: Hagyományos baromfitartás néhány eleme a moldvai magyaroknál	367
SZILÁGYI MIKLÓS: Libatenyésztés az Alföldön	399
H. BATHÓ EDIT: A Jászság állattartása	415

AZ ÁLLATTARTÁS FOLKLÓRJA

MADARAS LÁSZLÓ: Állattemetkezések és állatábrázolások a kései avarkorban	429
KORKES ZSUZSA: A hiedelemvilág állatai	447
UJVÁRY ZOLTÁN: Az állattartás hiedelmei és szokásai	465
BARTHA ELEK: Egy agrárszentelmény az Alföld északkeleti peremvidékén ...	473
SILLING ISTVÁN: Szent Vendelnek, az állattartók patrónusa tiszteletének emlékfoszlányai Dél-Alföldön	481
FAZEKAS MIHÁLY: A juhászat folklórja	491
FÜVESSY ANIKÓ: Rontásból és igézésből eredő állatbetegségek gyógyítása a Közép-Tisza vidéken	503
CÍMTÁR	515

A KÖZÉPKORI SZENTKIRÁLY ÁLLATTARTÁSA AZ ÁLLATCSONTLELETEK ÉS A TÖRTÉNELMI- KÖRNYEZETI ADOTTSÁGOK FÜGGVÉNYÉBEN

BEVEZETÉS

A későközépkorban kunok lakta Szentkirály (Bács-Kiskun m.) ásatása *Pálóczi Horváth András* régész-muzeológus (MMgM) irányításával 1969-től 1990-ig folyt. Az eddigiek során a település állatcsont anyagának feldolgozásával Matolcsi János, majd Takács István foglalkozott (rövid jelentések a 4-4a ház gödörőljának 140 csontleletéről és egy kút iszapolt anyagáról¹). Néhány évvel ezelőtt pedig Somhegyi Tamás végezte el az I. munkaterület (feltárása: 1971–1974) állatcsont leleteinek részbeni elemzését², illetve Körösi Andrea készített rövidebb összefoglalót a 32. objektum/2.gödöről csontanyagáról (423 db)³.

A „4-4a ház és beltelek” ásatási egység (III. munkaterület, feltárása: 1978–1980) teljes állatcsont anyagát régészeti és csonttani feldolgozásra a 2000. évben kaptam meg, a munkát *Bartosiewicz László archeozoológus* irányító segítségével végeztem.

A több ezer állatcsont maradvány feldolgozása – a mintaanyag darabszámának nagybani növelése és az összetétel viszonylagos változatossága okán – az eddigi vizsgálatoktól többmindenben eltérő eredményeket hozott.

A KUNOK

A XI. század 60-as éveitől a kun nép törzsszövetsége uralta a dél-orosz sztyepén, a Fekete-tengertől északra eső füves pusztaságot. Zsákmányolásból és állattartásból éltek.

Életükről, annak eseményeiről világos képet adnak a korabeli orosz évkönyvirodalom feljegyzései, illetve az 1294–1295 között krími olasz telepesek részére készült latin–perzsa–kun szójegyzék: a Codex Cumanicus. Az elbeszélések és a szóanyag részletesen bemutatja a kunok társadalmát, gazdaságát, gazdálkodási formáit, jól tükrözve, hogy termelésükben a legnagyobb jelentőséggel a *nomád állattartás* bírt. (E fogalom tiszta formájában azt jelenti, hogy a csordáit követő né-

1 TAKÁCS 1987. 89–90., 1990. 95–109.

2 SOMHEGYI 1998. 9.

3 ASZT 2000. 126–132.

pesség alkalmazkodva a környezeti feltételek szabta lehetőségekhez.⁴ szálláshelyeit folyamatosan változtatja. Fokozatai azonban területenként és történelmi helyzektől függően változtak!)

A Codex Cumanicusnak az állatok tartására vonatkozó általános elnevezései mellett a ló-, a juh- és a szarvasmarhatartásra vonatkozó szókinccse, valamint a velük kapcsolatos foglalatosságokat megnevező kun szavak és kifejezések gazdagsága azt mutatja, hogy a sztyeppei kunok állattenyésztésében ezek az állatok voltak a legfontosabbak. Míg a teve illetve a kecske, disznó, szamár, öszvér, tyúk, liba, egyéb apróállatok és a kutya, macska esetében a forrás az apa- és/vagy anyaállatnak valamint az utódnak önálló nevét nem mindig ismeri; hiányoznak (hiányosak) a tartásukra vonatkozó kifejezések is. Így inkább azt feltételezhetjük, hogy csupán a házi szükségletek igényeinek megfelelően tartották őket⁵.

A kun fejedelemség csaknem két évszázados fejlődésének a mongol-tatár birodalom hódító hadjáratai vetettek véget. Előlük menekülve a kunok a XIII. század közepén Magyarországra költöztek, ahol IV. Béla (1235–1270) királlyal kötött egyezségük értelmében el kellett ismerniük a mindenkori magyar király fennhatóságát, akinek hadkötelezettséggel is tartoztak, és – pogányok lévén – áttérniük a kereszténységre, cserébe viszont megőrizhették szabadságukat, vagyonukat és ingó javaikat.

Szállásterületül az Alföldön a tatárjárás ideje alatt legnagyobb mértékben elnéptelenedett királyi, nemesi és várjobbágyi birtokokat kapták meg, ahol nemzetségek és nemzetségi ágak szerint telepedtek meg.

A kunok hagyományos sztyeppei kultúrájának továbbélése a XIV. század közepéig figyelhető meg, ám akkorra már vezetői rétegük egyre inkább hasonul a magyar birtokos nemességhez, igyekezve nemzetségi birtokait magánbirtokká alakítani. Népeiségének szilárd lakóépületes, állandó települései kezdenek kialakulni, kereszténnyé válnak, templomokat emelnek. A XV. század elejére nemzetségi társadalmuk is felbomlik, megváltozik, területi szervezetté: székké alakul át.

1541 után a kunok lakta területek teljes egészében török fennhatóság alá kerültek.

Az Alföld középkori faluhálózata XVI–XVII. század során elpusztult, – bár hagyományait, kultúrájukat bizonyos formában mindvégig megőrzik – a kunok vélhetően az ekkor lezajlott nagy belső migrációk során olvadnak be etnikailag a magyar lakosságba, s a kun nyelv is ezidőtájt hal ki⁶.

Mivel a kunok a helyi keresztény magyar lakosságtól mind kultúrájukban, mind (gazdasági⁷) életmódjukban egyaránt különböztek, beilleszkedésük termé-

4 HORVÁTH 2001. 38.

5 GYÖRFFY 1990. 242–273.

6 PÁLÓCZI HORVÁTH 1998. 114–116.

7 Pl.: a Magyarországra költözött kunok állattenyésztő „nomádok” voltak, inkább kedvelték a csekereskedelmet, mint az árutermelő pénzgazdaságot. bekerülve a magyar gazdasági életbe, az átalakítóan hatott rájuk, 1280-tól már csak pénzforgalmú kereskedelemre vannak adataink a kunoknál is. GYÖRFFY 1990.

szetszerűleg nem valami zökkenőmentesen zajlott. Am éppen a különbségeknek köszönhető a folyamat viszonylagos gyorsasága. Az *állatállományukkal együtt beköltöző kunok változás nélkül teljes anyagi romlás elé néztek volna*. „Ha csak azt számoljuk, hogy azok közül a dél-oroszországi kunok közül, akik a tatárjárás előtti évtizedekben a Kaszpi-tengertől az Al-Dunáig terjedő sztyeppén nomadizáltak, csak egy kis hányada jött be Magyarországra, azok a legelők, melyek itt rendelkezésükre állottak, távolról sem voltak elegendők az ember- és jószágállományuk el-tartására.”⁸ Ráadásul azzal, hogy a területi határok gátolták a szabad legeltetést, csökkent a nomád állattenyésztés termelékenysége is. *Az előállt anyagi hiányt csak gazdálkodásuk szerkezeti átforgalmazásával lehetett pótolni*.

A TELEPÜLÉS

A Kiskunság északkeleti részén található Szentkirály (Zenthkirál) 1354-től szerepel az írott forrásokban. Azon év március 30-án I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) az akkor Szolnok megyéhez tartozó, a mongol támadások során elpusztult Árpád-kori falu területét mint üresen álló királyi birtokot hű szolgálataiért egy kun nemesi családnak (Böcsör fia Péter és családja) adományozta, hogy ott keresztény módra letelepedett életmódot folytassanak.⁹ *Ekkortól kezdve a falu lakói bizonyíthatóan (nagyreszt) kunok voltak. Gazdálkodásuk egyszerre tükrözte beilleszkedésüket a magyar társadalomba és nomád hagyományaik továbbélését.*¹⁰

1490-ben a település Szentkirályszállás (decensus Zenthkyral) néven a kun Bychak és a Gáspár családok kezén van, kiket 1493-ban II. Ulászló tulajdonukban megerősít és – a magyar nemesség soraiba emelve őket – pallosjogot adományoz részükre. – A falu ezen birtokviszonyai is lehetnek magyarázóai annak, hogy Szentkirály a XV. század során nem tartozott a kun székek szervezetéhez¹¹.

1541 után a falut a kecskeméti nemes Palicskó család szerezte meg, majd a szintén kecskeméti Szegedi Márton kereskedő. 1626–1627-ben Szegedi Gáspár és Borus Demeter kezén találjuk Szentkirályt.¹² Ugyanakkor a török hódoltság alatt „Szentkirál falut” a budai beglerbégységen belül a budai szandzsák kecskeméti náhiéjéhez sorolták. Így egyszerre voltak török és magyar birtokosai is, az ott lakó kunok pedig kettős adóztatástól szenvedtek. Ennek ellenére a *török összeírások* 1546-tól 1590-ig folyamatosan növekvő lakosságlétszámot jegyeznek fel. Ekkorra Szentki-

---

8 PÁLÓCZI HORVÁTH

9 A beiktatási oklevél alapján feltételezhető, hogy a család már régebb óta a kijelölt területen élt, a kun nemzetségeknek ugyanis joguk volt megszállni a lakatlan királyi birtokokat. Korábbi jelenlétüket igazolják még a korabeli oklevelekben szereplő kun eredetű helynevek és a Felsőszentkirályon 1934-ben feltárt XIII. századi kun főember sírja is.

10 ANDRÁSFALVY 1997. 86.

11 PÁLÓCZI HORVÁTH 1986. 221–223.

12 PÁLÓCZI HORVÁTH 1996. 11.

rály már *nemhogy csak a környék legnagyobb, hanem egyben legjelentősebb faluja is lett.*

Fejlődésének a tizenöt éves háború (1593–1606) vetett véget, amikor az 1594-től 1599-ig az országban állomásozó tatár hadak szinte pusztává tették az egész Duna–Tisza között.¹³ Ezt követően falu fokozatosan elnéptelenedett, bár néhány lakóháznak a XVII. század eleji újjáépítése még kimutatható. A XVII. század első felére/harmadára azonban ez a periódus is véget ér, a házakat elhagyták, a települést tovább már nem lakják. Így tehát *az ott talált állatcsont anyag megegyezik a hátrahagyott konyhai (és egyéb) hulladékkal.*

A későbbiekben a XVII. század során összeírt szentkirályiak minden bizonnyal Felsőszentkirályon (a korábbi Szentkirálytól, az ÉNy-ra kivezető út irányában, 5,5 km-re), az 1980-as évek elején lokalizált elpusztult településhelyen éltek¹⁴.

1701-ben a Kecskeméti határjárást tartották Szentkirályon(!), mivel azt a nádortól bérbe vették (a legelők és az erdő kivételével a pusztát kiosztották művelésre). Ettől kezdve a településhely Kecskemét pusztája volt egészen a XX. század közepéig.¹⁵

A XV. században felvirágzó állatkivitelnek köszönhetően a síkságon újra megnőtt a külterjes állattartás szerepe (a ridegen tartott állatok jobban bírták a hajtási-terelési nehézségeket). A késő középkori mezővárosok – főleg a Nagyalföld legeltetésre alkalmas területein – afféle állattenyésztő oppidumokká váltak. Ilyesmi szerepnek lehetett részese az igen kedvező helyen, a *középkori állatkereskedelem* egyik magyarországi központjától, Kecskeméttől mintegy 20 kilométerre fekvő Szentkirály is. Közeli országos jelentőségű *kereskedelmi utak* haladtak el: a középkori Szeged-Buda nagyút, illetve a Csongrád–Alpár–Szolnok Tisza-menti főútvonal. Alpár alsó részénél egy jelentős *tiszai átkelőhely* is volt (Görögrév), felső részénél pedig gázló vezetett át a Tiszán. A határjárások említik még a Szentkirályról Felpárra (Felső Alpár) vezető nagy utat, valamint Püspökálpárra (Alsó Alpár) és Kécskére vezető utakat is.¹⁶

A falunak az egész középkoron át szinte osztatlanul maradt határa – környezeti-természeti adottságainak is köszönhetően – igen kedvezett a nagyarányú állattartásnak és a mezőgazdaságnak. Észak felől vízjárta, mocsaras terület (Gömörlapos) kerítette, vizenyős rétekekkel, kiterjedt legelőkkel, délnyugati részét pedig makkoltatásra alkalmas tölgyerdő határolta¹⁷. Területének középső sávjában földművelésre alkalmas, kötöttebb humusztalajú földek húzódtak

13 PÁLÓCZI HORVÁTH 2000. 123.

14 PÁLÓCZI HORVÁTH 1996. 24., 2002. 190–194.

15 A település 1952-ben lett (az új keletű) Lászlófalva néven önálló község, majd 1987-ben kapta vissza a történelmi Szentkirály nevet. PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 280., 1996. 11.

16 PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 276., 1990. 69.

17 Az írott forrásokban szereplő tölgyeseknek korabeli meglétét a Szentkirály egyik kútjának biológiai leleteinek vizsgálata során meghatározott orrszarvú bogár is igazolja, ugyanis ennek a fajnak a tölgyerdő az otthona. TAKÁCS 1987. 89.

A település középkori belterületének kiterjedése, 50-60 portával, mintegy 900 m hosszúságban, 20-22 hektárra tehető.¹⁸ A lakóházak mellett – amelyek omladékkúpjai egymástól átlagosan 50–70 m távolságra vannak – külterjes állattartás (teleltető) épületnyomai találhatóak. A széles, tágas beltelek gazdasági udvarainak nagy részét karámféle építmények foglalják el. Istálló, vagy annak tartható szilárd falú épület nem volt minden háznál.¹⁹

ANYAGFELDOLGOZÁS

A 4-4a ház és beltelek

Öt munkaterületen folyt feltárás Szentkirályon. A III. munkahely a mai református templom körül volt kijelölve. E templom az ÉNy-DK irányú dombhátra települt későközépkori falu legmagasabb pontján lévő középkori templom romjaira épült.

A későközépkori Szentkirály utcás-soros település volt, a lakóházak az utca két oldalán helyezkedtek el. A földből döngölt kocsiút a dombhát vonalán húzódott, a templom előtt pedig egy másik keresztelte, amely mellett Dny felé szintén kiépült egy házsor.

A templomtól alig 40 méterre ÉK-i irányba az utca túlsó oldalán található a „4-4a ház és beltelek”. Ásatása 1978 és 1980 között folyt. Területe a X–XVIII., a XXIII–XXXV. szelvényekre és a 22. kutatóárokra esik, melyekhez – helyzetükből adódóan – a „kapu” felől az utca kutatására szolgáló IV. és VIII. szelvények kapcsolódnak²⁰.

A XV. század első felében épült 4a, illetve a XVI. század elején annak leégett omladékain emelt 4. ház az utcával párhuzamosan (ÉNy-DK) állt²¹. Bejárata DNy-ről nyílt. A telken a 4/a számú volt a legkorábbi lakóház. A XVI. század elején a ház leégett, helyére a 4. sz. épült, amely a XVI. század végéig állt. A 4a. és 4. sz. lakóházak együttesen mintegy kétszáz esztendőn keresztül, hat-hét nemzedéken át voltak használatban.

A 4. sz. ház mellett ÉNy-ra, a tornác vonalával egyezően, közvetlenül az utca mentén, egy kis (5,2x3,8m) karóvázás épület állt (2. sz. gazdasági épület), amely

18 A középkori falu lelőhelyén régészetiileg 28–30 házhelyet lehetett elkülöníteni. Az ásatás során megállapítást nyert, hogy a telkek kiosztásának, azaz a megtelepedésnek idején (általában) egy telket egy család lakott, legfeljebb több generáció együttélése esetén építettek még egy, de tüzelőberendezés nélküli épületet. A népesség növekedésével arányosan azonban a XVI. század közepére már egy, két vagy három lakóházzal rendelkező porták voltak. PÁLÓCZI HORVÁTH 1996. 13., 2000. 128., 2002. 192.

19 PÁLÓCZI HORVÁTH 1985. 70–71.

20 A kapu előtti útszakasz kutatási szelvényei még a IV–IX., XIX. és XXI. Ezek állatsont leletének meghatározását nemrég végeztem el (2124 db töredék). Vizsgálati eredményeim részletes feldolgozását azonban még nem készítettem el, csupán a két ásatási egység (út és beltelek) állatfajonkénti csontleleteinek számát hasonlítottam össze. Csak olyan eltérést találtam, melyet az út funkcionális használata indokol.

21 A XV. század első felére keltezhetőek a település legkorábbi lakóházai, azt megelőzően a XIV. század végi megtelepedést csupán legfeljebb hevenyészett cölöpszerkezetű épületnyomok képviselik. PÁLÓCZI HORVÁTH 2002. 191–192

istállónak (hátaslovak számára) lett meghatározva. A telken belül karó-, vagy oszlopvázas *ólak*, *kunyhók* több helyen is voltak. A telek végében egy földbemélyített (Mélység=1,7m) „kerék” (5,6x4,1m) építmény nyomai találhatóak (1.sz. gazdasági épület), amely leletei alapján, egy 4a házhoz tartozó menedékfalás *sertésfiaztató gödör*ről lehetett (használaton kívül kerülése után pedig mint szemétgödör üzemelt). Más tetővel ellátott épület nem volt a telken.

A lakóház mögött, ahhoz közvetlenül kapcsolódva, a gazdasági udvar nagy részét karámfalal kerítették el, melyek alapárkai feltárásra kerültek. A korábbi 4a házhoz egy 8x12,5 illetve egy 9x14m-es területet kerítettek körbe, a későbbi 4. számú háznál már jóval nagyobb, kb. 14x16m-es területeket zártak le ilyen módon. Az árkok hol párhuzamosan, hol egymást átvágva haladnak, (ennek alapján is) tehát viszonylag rövid életű építményekről van szó.

A nádból, vagy más növényi anyagból készült falak vagyis karáмок délnyugati irányból nyitottak voltak, bejáratuk így abból az irányból lehetett. Belsejükben vastag, *szerves anyaggal telített földréteg* gyűlt fel, tehát minden bizonnyal *nagy-számú állat* – feltehetően juh – tartására szolgáltak.

A gazdasági telken – a felsoroltakon túl – még néhány (bizonytalan rendeltetésű) cölöp- vagy karóvázas melléképület is volt, mint a lakóházhoz ragasztott, félig nyitott szín, ovális ól, szárnyék, fedetlen állás.

Szentkirály a nagy kiterjedése, laza elrendezése, beltelkeinek szerkezete és a régészeti eredmények gazdálkodásával kapcsolatos adatai alapján: a középkori falvainknak egyértelműen abba a csoportjába sorolható, melyben a jelentős földművelés ellenére az állattartás kifejezetten dominánsabb volt²². A település szerkezetének jellemzője, hogy a falu belsejében, a házak mögött kialakított gazdasági udvarokban nem a belterjes, hanem a külterjes állattartás épületei találhatóak, vagyis a belső telkek elrendezése azt a sajátos gazdasági szerkezetet tükrözi, melyben a külterjes („sztyeppei kun”) állattenyésztésnek még hagyományosan nagy szerep jutott²³.

A zoológiai leletanyag²⁴

Összesen **1356 db állatmaradvány** került vizsgálatra (Táblázat I.). Az igen jó megtartású csontok 75%-ban fajra pontosan meghatározhatóak voltak.²⁵ Ezt az arányt

22 Ezzel kapcsolatban vannak inkább ellenkezően értelmezhető vélemények is, mint pl., hogy: „a szentkirályi falu gazdasági szervezete lényegesen nem térhet el a korszak más, hasonló típusú alföldi falujától, az ismertetett objektumok nagyobb száma a feltárás intenzitásának mértékével és nem a feltűnően domináns állattartással magyarázandó.” ASZT 2000. 11.

23 Ilyen típusú falvakat főként a Kunság területén tártak fel (Túrkeve-Móricz, Baracs, Karcag-Orgondaszentmiklós, Szentkirály, Perkáta), ám az Alföld más, nem kun lakosságú vidéke is előfordulhatnak. PÁLÓCZI HORVÁTH 1985. 852., 1990. 74–91., 1992. 51., 1996. 13–19., 2000. 131–142.

24 A 4-4a ház és beltelek állatcsont anyaga jelenleg a Magyar Mezőgazdasági Múzeum csonttárában és Szentkirályról szóló kiállításában található. (a kiállításon 2 db ló hosszúcsontból készült csontkorcsolya és egy faragott csontövcsat is van, amelyeket bár eredetileg nem mindegyik a 4-4a házhoz tartozott, szentkirályi leletek lévén: szintén belevettem a jelen feldolgozásba.)

25 Fragmentzahl, Number of Identifiable Specimens = NISP

is főként a „juh és/vagy kecske csontok” kategória rontotta le, mivel e két faj csonttöredékeinek – rendkívüli hasonlatosságuk okán – csak alig 20%-a határozható meg ennél pontosabban és különíthető el. Feltűnő a kisméretű *baromfi* és kisemlős csontok illetve *halmaradványok* nagy száma, amely mindenekelőtt az ásatás alaposágát mutatja. A *vad fajok* – talán a középkori vadászati tilalmi rendszert (is) tükrözve – elenyészően csekély számban képviseltettek (háziállat: 97,6%, vad: 2,4% NISP).

Táblázat I.

Állatfaj		%
Szarvasmarha	<i>Bos taurus</i> L. 1758	46,8
Juh és kecske	Caprinae	18,6
Sertés	<i>Sus domesticus</i> Erxl. 1777	8,1
Ló	<i>Equus caballus</i> L. 1758	5,9
Kutya	<i>Canis familiaris</i> L. 1758	1,8
Macska	<i>Felis catus</i> L. 1758	0,9
Baromfi		5,3
Vadállat		0,6
Hal	Pisces	2,9
egyéb		9,1
Összesen (1356 db):		100

A töredékek száma és az egyedszámok nagyobb leletanyagokban, fajok közötti arányait tekintve hasonlóknak mondhatóak, így lényegében értékük az állatállományt viszonyított nagyságában tükrözi²⁶.

A fajra biztosan meghatározható anyagban a legnagyobb számban a szarvasmarhacsont töredékek találhatók (46,8%), majd jóval alacsonyabban (18,6%) a juh/kecske kategória következik, utána a sertések (8,1%) és csak negyedik helyen a ló (5,9%), aminek csontjaiból pedig a kunok alig korábbi életvitele alapján jóval többet várhatnánk. A sertés és a ló faunalistás helyezése még abból a szempontból is érdekes, hogy Takács István is – a mostaninál jóval kisebb mennyiségű csonttöredék számmal dolgozva! – a meghatározott fajok sorában e kettőt jelölte meg első és második helyezettként.²⁷

A marha-, juh/kecske- és sertéscsontok többségén a háziállatok húshasznosítását igazolva, az egykori *tudatos feldarabolás nyomai* (bárd illetve késnyomok) figyelhetők meg. A lócsontokon szintén felismerhetőek a vágás jelei, de ezek inkább *nyúzás* során keletkezetteknek határozhatóak meg.

26 BARTOSIEWICZ 2001. 301., jegyzet I. 7.p.; a legkisebb egyedszámok (Minimumzahl, Minimum Number of Individuals = MNI) megállapítása: White, T.E. (1953) A method of calculating the dietary percentages of various food animals utilized by aboriginal peoples. *American Antiquity* 18. 396–398.

27 TAKÁCS 1990. 96.

Igen sok csonton szabad szemmel is jól látható kutya és sertés *rágásnyomok* vannak. Macska illetve ember hagyta rágásnyom csak pár darabon mutatható ki, de ennek minden bizonnyal az az oka, hogy amit ők valamelyest meg tudnak rágni, annak elfogyasztása az előző két delikvensnek meg sem kottyán. Mind a kutya, mind pedig a sertés igen gyakran meg is eszi a (hulladék)csontokat.

Bár *égésnyomok* is nagy számú csonton találhatóak, a különböző idejű emberi illetve állatok általi szétszórásuk vagy éppen összehordásuk miatt – a tűzhelyben lelt anyagokat leszámítva – nem lehet meghatározni róluk, hogy vajon elsődleges (sütés-főzés), vagy másodlagos pörkölődés (pl. szemétegetés) nyomai.²⁸

Az állatmaradványok *anatómiai eloszlását* vizsgálva a nagyszámú marha- és juhféle töredékekben a kunok nomád állattartásának hagyományait láthatjuk tükröződni.

A marhacsont töredékek magas összege egyúttal annak a jele is, hogy a nagyobb állatok nagyobb csontjainak úgy a szándékos darabolása, mint természetes töredezettsége, nagyobb. Ugyanakkor egy marha átlagosan hat juh (illetve három sertés) méretével egyező húsmennyiséget képvisel²⁹.

A töredékek relatív, százalékos gyakorisága ugyan nem utal közvetlenül az elfogyasztott hús abszolút mennyiségére, mégis bizonyos mértékig jellemzi az egyes táplálkozási szokásokat³⁰ („az állattartást és a húsfogyasztást egyszerre határozzák meg természeti, gazdasági, etnikai, társadalmi és világnézeti tényezők, amelyek elkülönítése gyakran lehetetlen”³¹). Érdemes volt tehát elvégezni a *húsminőségi osztályok* szerinti csoportosítást is (Uerpmann 1973 alapján³²).

A *nem húshasznú kutya* csontjai mindhárom kategóriában a testtájak szerinti csontarány eloszlásnak és a tafonómiai veszteségnek megfelelően (a lábfejek apró csontocskái igen veszendőek) vannak jelen a leletanyagban.

A *lómaradványok* legnagyobb része „C” minőségű, azaz húsban szegény testrészek csontjainak töredéke, ami nem éppen a húshasznosításra utal³³. A *sertés* szintén a „C” kategóriában mutatja a legnagyobb értéket, de ne feledkezzünk meg a körömpörkölt ízéről (!), amely ételhez hasonlót bizonyára elődeink is ismertek³⁴, ráadásul a sertés nem két-, hanem valójában négyujjú patás, ami szintén növeli a számadatot. Az anyagban található *szarvasmarha* csontok tulajdonképpen az állat

28 BARTOSIEWICZ 2001. 300.

29 BARTOSIEWICZ 1991.129., 2001. 300–305., VÖRÖS 2000. 98.

30 BARTOSIEWICZ 1994. 206.

31 BARTOSIEWICZ jegyzet I. 10.p.

32 A csontjaik által képviselt testrészek húserkékek szerinti osztályozását Kretzoi Miklós 1968-ban, öt minőségi osztályba sorolva határozta meg (A=fejtájék, B=törzstájék, C=lapocka és comb, D=szárzvégtag, E=bőrben maradó. Kretzoi M. 1968. Étude paléontologique. in Gábori M.-Csánk V.: *La station du paléolithique moyen d'Érd, Hongrie*. Akadémiai Kiadó, Bp. 59–104.). A nemzetközi szakirodalomban azonban Hans-Peter Uerpmann hasonló, de valamivel egyszerűbb, három kategóriás (legjobb=„A”, közepes=„B”, alacsony=„C” értékű hústájék) beosztása a használatosabb.

33 BARTOSIEWICZ 2001. 305.

34 A Codex Cumanicusban pl. még a véreshurka neve is szerepel.

teljes testfelépítését mutatják, aminek oka igazán az lehet, hogy egy ekkora állatnak nagyságából adódóan minden részletén elég(ecske) hús van. A metapódium csontjai pedig azért lehetnek benne ilyen nagy számban, mert vaskos, tömör fülkkel szerkezetileg azok a „legstrapabíróbbak”. A juh-kecske kategóriánál az első két húsminőségi osztály (A és B) a marhákéhoz hasonló arányt mutat. A „C” minőségnél viszont alig van valamennyi töredék: talán éppen azért, mert a kiskérődzőket ugyanúgy dolgozták fel mint a marhát – hiszen annak kistermetű „helyettesei” – csak itt kicsi állat lévén a láb csontjai húsban is szegényebbek, vagyis feleslegesebbek, és méretben is kicsik, tehát nem olyan ellenállóak (főleg nem kutya fogakkal szemben...).

A tyúkok amúgy is aprócska csontjainál szintén a „nagyság-vastagság törvénye” dominál.

A „gazdaállat” *pusztuláskori becsült életkora* szerint (=vágási életkor) – az életkorukra nézve meghatározható csonttöredékeik alapján a szarvasmarhákat és a „juh/kecskéket” több mint 70%-ukban kifejlett (maturus) korukban vágták le. Ezzel szemben a sertések csontjainak több mint 50%-a még fiatal korukban levágott egyedekből származik!

A ló maradványokon a még nem teljesen kifejlett egyedek esetében egyetlen egyszer figyelhető meg vágásnyom, egy igencsak „kopott”, ízületi elváltozást mutató csüdcsonton. Az állatnak tehát feltehetően már sántítania kellett, amikor – haszontalan lévén – könyörületből(?) megölték. A felnőtt lovakhoz tatózó 64 csonttöredékéből huszonkettőn látható valamilyen vágásból eredő nyom. A két lóorsócsontból készített (!), a kiállítási anyagban látható csontkorcsolyán kívül (melyek akár másodlagosan ad hoc jelleggel is készülhettek): 6 töredéken valószínűsíthetően nyúzásból eredőnek határozhatjuk meg a nyomokat, 6 töredék bizonytalan, ám még köthető a nyúzás folyamatához; és összesen 8 csonttöredéken³⁵ (melyek lelőköri körülményét figyelembe véve, lehetséges, egyazon állathoz tartoztak) észlelhetünk határozottabb vágás és bárdnyomokat. Mindezek alapján és, hogy a talált lócsontok többségükben húshaszon szempontjából alacsony minőségűek, semmiképpen nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy az országba költözésükkor még pogány kunok lóhúst is ettek volna, noha ennek cáfolatára sincs egyértelmű bizonyítékunk³⁶.

Két kutyacsonton is megfigyelhetők vágásnyomok. Az egyik egy körülbelül a mai kuvaszhoz hasonló méretű kutyához tartozó csípőcsont oszlopán található. A másik vágás egy állkapocs hollócsőrnyúlványán van, valószínűleg az állat fejének levágásakor keletkezett³⁷. Az állkapocs méreteit megnézve szintén a kuvaszt ne-

35 1 koponyacsont, 1 medencetöredék, 2 lapocka, 2 (összetartozó) hátcsigolya, 2 orsócsonttöredék

36 „a konyhai hulladék között előkerült feldarabolt lócsontok a lovak rendszeres levágására és elfogyasztására utalnak.” TAKÁCS 1985. 853.

37 A vágásnyomokkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a kunok, s egyetlen kelet-európai és sztyepei nép sem volt kutyaevő. A Codex Cumanicus valamint Willelmus Rubruk szerzetes le-

vezethjük meg hasonlító mintaként³⁸. A két csont két egymásmelletti szelvényből került elő, tehát megtalálási helyük is szinte megegyező. A kunok kultúrájában igen jelentős szerepet töltött be a kutya, egyben vagy darabjaira vágva történő jelentőségteljes eltemetéséről is vannak régészeti adataink³⁹. Jelen esetben azonban ilyesmit azért is vakmerőség lenne állítani, mert a két, az ismertetettek alapján feltételezhetően valaha egy állathoz tartozó csont – helyzetéből adódóan – az utólagos többszörös szétszóródás jeleit mutatja.

A szárnnyasok apró és/vagy könnyűszerkezetű csontjain feltételezhetően a tafonómiai hatások miatt nem található egyetlen kimutatható vágásnyom sem. A vadak esetében a csekély számú lelethez képest az egyetlen, szarvas csonton talált bárdnyom is nagy arányt képvisel.

Az állatoknak az életükben elszenvedett patológiás csontmódosulásai alapján, azok tömegesebb (+/-) előfordulása esetén, tartásukkal kapcsolatos következtetéseket is levonhatunk. *Patológiai* szempontból vizsgálva a szentkirályi állatok általánosságba véve egészségesnek mondhatóak. Az ilyen irányú elváltozást mutató csontok a leletanyagban alig több mint másfél százalékát teszik, amin belül főként fog (száj) problémák illetve izomzat-igénybevétel okozta megbetegedések nyomai láthatóak⁴⁰. Eltérő sérülést igazán csak egy kifejlett lóhoz tartozó gyógyult törésű rádius mutat, ami viszont önmagában is jól példázza a ló megbecsültségét és gazdája állatorvoslási ügyességét.

A szarvasmarhatartásról (Bos taurus L. 1758)

Szentkirály lakossága nagyarányú szarvasmarha tenyésztéssel foglalkozott. Ezt mutatják az írott források is, mint például a török defterek⁴¹ „szénatized” tétele, „bitang jószág ára”, illetve „vágóhídi illeték” rovatai. De ugyanezt bizonyítja az *állattani leletanyag összetétele* valamint az ásatás másirányú régészeti eredményei is⁴²

A leletanyagban rendkívül magas a marhacsontok más fajokéhoz viszonyított aránya (NISP 46,8%). A csonttöredékek testtájak szerinti arányeloszlása egyenletesnek mondható, így ezt a magas értéket az egyes csontok testen belüli eredeti, természetes mennyiségi többletének kell tulajdonítanunk.

írásaiból ismerjük a kunok ételeit és a kutyahús evésnek nincs nyoma bennük (pedig ha létezett volna ilyen, azt mint érdekességet biztosan lejegyzik).

38 Ezt Tassi Márta archeozoológus is megerősítette a régészeti kutyaletteken végzett vizsgálatai alapján tett szíves szóbeli közlésében.

39 HORVÁTH 2001. 141–145.

40 ld. bővebben: NYERGES 2003.

41 Arról, hogy némely birtokosok jövedelmét többre, másokét pedig kevesebbre írták a valódinál, írott források is tanúskodnak! Témánk szempontjából szerencsésen: Szentkirály falu esetében tudható, hogy az adózó birtokosnak kedvezve adták meg a birtokjövedelem összegét. KÁLDY-NAGY 1985. 11.

42 Pl.: archeobotanikai vizsgálatok: a településen termesztett hatsoros árpa és a zab takarmánynövények; az ásatás „földszíni” leletei között pedig egy olyan szabad ég alatt lévő marhaállás is található, ahol megőrződtek az állatok lábnyomai. PÁLÓCZI HORVÁTH 1992. 51., TORMA 1996. 40., ASZT 2000. 10.

Az összesen 634 marhacsontból 349 kifejlett, 155 pedig meghatározhatatlan korú állatból származik, a maradék (130) mind fiatal, még nem teljesen kifejlett példányhoz tartozik.

A szarvasmarha leletek közt szerepel két (ugyan tafonómiailag kissé viseletes) koponya is, amelyek egyikén jól megfigyelhető a korabeli lebunkózás nyoma. Szintén az anyag érdekességeihez tartozik egy valamiféle tartósítás jeleit mutató⁴³ borjúláb, egy feltehetően marha kézközépcsontjából faragott csontövcsat és egy combcsont felső szakaszából kialakított „durva csonthegy”, melyet alakja alapján ún. gusztony vagy vonyogó hegyének határozhatunk meg⁴⁴.

A csontokon 248 esetben lehet vágásnyomokat észlelni. Szép számban vannak köztük „oldalnak szabott” bordák, ketté – vagy többfelé – vágott velőscsontok, de a koponya töredékeken is felismerhetőek a szisztematikus, hasznosításnak megfelelő darabolásnyomok. A vágások egyrészt igen jóminőségű bárdokra, késekre, vágó eszközökre, másrészt szakavatott tehetséges mesterre utalnak: a csontolt darabok egy részét egyeztetni lehet a jelenkori hússzéki darabolási előírással!⁴⁵

Mivel 4-4a porta leletanyagának csonteloszlása igen egyöntetű, vagyis a csontanyag a csontvázon belüli természetes csonteloszlási arányokat tükrözi: úgy tűnik, *minden esetben* a teljes állat minden porcikáját a háznál fogyasztották el. Hogy nem vett húsról van szó, azt a csonteloszlás kizárja: ki venné meg a teljes állat minden részletét külön-külön a mészárszékekben?⁴⁶ Am a csontok szakszerűen vannak darabolva: a leölt állatokat hosszában kettéhasították, s általában ugyanazon elv szerint vágták szét húsos, illetőleg a kevésbé húsos részeket.

A leletanyag összetétele alapján kizárhatjuk a vágóhídi bérदारabolás lehetőségét is, vagy hogy a gazda mint „átlag polgár” maga darabolta volna az állatait.

Már korábban is felmerült annak a lehetősége, hogy a gazda volt a szakember és portája a vágóhíd?!⁴⁷

A telek utca menti részén, a ház mellett észak-nyugatra kb. 4 m-re egy kis téglalap alakú (5,00–5,20 x 3,80m), karóvázás épület állt (2. számú gazdasági épület). Az épületnek valószínűleg karókhöz rögzített nád/vesszőfonásos (nem sárral tapasztott agyag-) falazata volt. Bejárata az utca felől nyílt. Az épületre merőlegesen, kívül a bejáratnál, egymástól 1,05 m-re: két 25-30 cm átmérőjű oszlop állt.

Az objektumot Pálóczi Horváth András hátaslovak istállójának valószínűsítette, az előtte lévő oszlopokat pedig a lovak kikötésével hozta kapcsolatba⁴⁸.

---

43 TAKÁCS 1990. 101.

44 Korsolyázáskor használt tolóbot.

45 A mészárosok hagyományai már a középkorra kialakították az állatok testfelépítésének legmegfelelőbb darabolási eljárásokat.

46 „Vörös István szerint a középkori mészárosok nem csontozták ki a húsokat, hanem a tetem egyes részeit kikanyarítva egyben adták el. Ezeket a nagyobb húsokat azután másodlagosan már a különböző háztartások szintjén darabolták tovább.” BARTOSIEWICZ jegyzet VI. 9.p.

47 TAKÁCS 1990. 102.

48 PÁLÓCZI HORVÁTH 1990. 69., 1996. 18., 2000. 130.

Takács István véleménye szerint az építmény: állatok feldarabolására készült „vágóhíd”, az erős póznákra pedig a levágott és bontásra szánt állatokat akasztották.

Egy ló férőhely igénye jászollal együtt⁴⁹ 4,6–5,6m², az „istállóban” egyszerre tehát kb. négy ló férhetett el⁵⁰. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a néprajzi ismeretek szerint az istálló falát mindig tapasztották, jelen építmény vesszőfonásos/nád falazata pedig tapasztás nélküli volt⁵¹.

Egy marha minimális férőhelye („rövid” állás): 2,6-3,2m². Az épületben a szabad terület 8,25m², így végeredményben 5m² (plusz a szabadtéri póznák) hasznos munkafelület marad. Hely tehát egy „kiszállalkozáshoz” elegendő lenne, de a „vágóhídhöz” hiányzik a vízforrás, a közelében még egy kutat sem tártak fel.

A csontok szakdarabolásának kérdése tehát továbbra is nyitott.

A töredékek két jól elkülöníthető szarvasmarha típus meglétét mutatják: a kisebb *Bos taurus brachyceros*-ét és a nagyobb *Bos taurus primigenius*-ét, valamint ezek kisebb ill. nagyobb változatait. E két eltérő típusú marha az egész középkoron át (már az Árpád-korban is) egyidejűleg volt jelen a Kárpát-medencében. Ám jelen leletegyüttesben számos csont mérete a tárgyalt korszakból ismert marhacsont leletekhez viszonyítva szinte túl nagy. Ez az egyszerű jellemző a településnek a késő középkori nagyarányú marhakereskedelemben feltehetően betöltött szerepével kapcsolatban igen elgondolkodtató volt. A megfigyelhető méretnagyság különbségek felvetették a lehetőségét annak, hogy a **magyar szürke marha kialakulásának** szempontjából is érdekes/érdemes adatokhoz juthatunk!

A szarvasmarha csontanyag koponyáinak vizsgálata, a hosszúcsontokkal végzett számítások értékelse (standard érték és marmagasság), a magyar szürke marhával kapcsolatos tudományos elképzelések, illetve a korabeli „gazdasági adatok” áttekintése után, valamint az állattenyésztési szempontok (külön kitérve a szarvalakulásra) figyelembe vételével a szentkirályi szarvasmarhákra vonatkozóan az alábbi következtetések adhatóak⁵²:

1. Szentkirály, többek között a váci réven nyugati piacokra áthajtott lábasjószág fontos felvevő területén fekszik⁵³. A Szentkirály-közeli (a faluról szóló fejezetben említett) tisztai átkelőhelyek a szarvasmarha átmenő forgalomban is szerepet játszhattak.

2. A kereskedelmi forgalom és a megnövekedett helyi szarvasmarhatartás egyaránt serkentette a szentkirályi marhahúsfogyasztást⁵⁴: az állandó keresletből fakadó mennyiségi növekedés minőségi fejlődéshez, feltűnően nagytestű marhák tenyésztéséhez vezetett. Erre az összetett lehetőségre – miszerint a magyar szürke fajta

49 BARTOSIEWICZ jegyzet III. 5.p.

50 Aszt Á. az épület istálló voltát vizsgálva 2,8x1,5 m helyigényű lovakkal számolva két-férőhelyesre határozza meg ASZT 2000. 139.

51 ASZT 2000. 140.

52 ld. bővebben: NYERGES 2001.

53 BARTOSIEWICZ 1995a. 193. FIG. 4.

54 BARTOSIEWICZ 1994. 207.

folyamatos, a gazdasági kereskedelmi igényekre reagáló tudatos állattenyésztés eredménye – utalt már Matolcsi (1968), Bartosiewicz (1993) és Paládi-Kovács (1993) is. E feltételezés eddig legjobb megnyilvánulása a szentkirályi késő középkori csontanyag.

3. A tenyésztő munkában (2.) a *kunok vegyes csordáinak* nagyobb, „primigenius” típusú egyedei *mint vérfrissítők* szerepelhettek⁵⁵, felgyorsítva ezzel a mai magyar szürke szarvasmarha közvetlen őséne XV–XVII. századra történő kitegyésztését. *A szentkirályi szarvasmarhák tehát fontos lépést jelenthetnek a XVIII. század végére már egyértelműen jelenlévő magyar szürke fajta kialakulásában, amely a XIX. századra uralkodóvá vált hazánk mai területén*⁵⁶.

A juh és a kecske tartásról (Ovis aries L. 1758, Capra hircus L. 1758)

A pásztorkodó életmódot tükrözve a töredék mennyisége alapján 18,6%-kal a juh/kecske kategória áll a szentkirályi faunalista második helyén. A 252 darab, ebbe az együttesbe sorolható töredékből biztosan faj szerint határozott csontok aránya 46:10 a juh javára (juh vagy kecske eldönthetetlen: 196 db!). Ez az arány, bár határozási nehézségek is okozhatnák, elfogadható, mivel az írott források⁵⁷ is nagyszámú juh tartására utalnak.

A török adóösszeírások alapján még az a gazdasági folyamat is jól kivehető, amikor különválnak a juhos nagygazdák és „nagyüzemivé” válik a juhtartás (Táblázat II.). Láthatóan jó üzlet lévén a juhtenyésztés, először nő a juhos gazdák száma, és velük együtt, párhuzamosan a tartott állomány is. 1562-ben már 11 gazdát jegyeznek fel, a tartott állomány pedig eléri a 300 állatot is. Ám 1580-ra feltehetően a piac túltelítődése miatt megváltozik a helyzet: több mint a felével csökken a juhos gazdák száma (már csak 5 főt írnak össze), viszont az egykézen tartott állatok száma tovább növekszik, átlagosan 300–400 darab juhra!

Táblázat II.

A szentkirályi juh és sertéstartás a török adóösszeírások alapján				
	1546-ban	1562-ben	1580-ban	1590-ben
juhok száma	765 darab	1982 darab	126 darab	?
juhos gazdák száma	6 fő	11 fő	5 fő	?
a tartott állomány általában	150–200 állat	250–300 állat	300–400 állat	?
bárány tized	50 darab	198 darab	100 darab	85 darab
sertések száma	25 darab	255 darab	150 darab	több mint 150 darab
árpa tized	16 kile	X	X	X
családfők száma	41	51	58	66
összeírtak száma	53	84	99	119

55 PALÁDI-KOVÁCS 1993. 88.

56 Vörös István véleménye szerint a XVIII/XIX. század elején már illusztrációkon is megjelenő, a mai szürke marha jellegzetességeit mutató szarvasmarhák a XVII. században nem fajta „javulás” révén, hanem fajta váltás során jelentek meg. VÖRÖS 2002. 344.

57 Pl.: az 1522-es egyházi tizedlajstrom, vagy a török defterek is.

E szentkirályi „jelenség” nem valami egyedülálló példaként szerepel a XVI. századi Magyarországon. A középkor utolsó szakaszában a juhtartás az arra az ágazatra szakosodott jobbágyok és pásztorok gazdasági tevékenysége lett. A specializálódás természetesen nem (feltétlenül) jelentette a juhállomány számbeli csökkenését⁵⁸. A szentkirályi kunok közösségében a juhtartás szakosodása amúgy is egybeeshetett az évszázados sztyeppei élet hagyományjaival. Ez a fejlemény ugyanakkor jól szemlélteti a „nomád” hagyomány átmenetét a formailag hasonló, de gazdaságtörténeti lényegét tekintve teljesen új, kapitalista jellegű ridegpásztorkodásba.

Az értékelhető juhcsontok testméretre utaló jegyei alapján egy kistestű (már Takács István által is jelzett, 1990) és egy „nagyobb”-testű típus különböztethető meg. Nem egyértelmű azonban, milyen mértékben tulajdonítható e méretkülönbség az ivari kétalakúságnak. E két besorolásnál pontosabban határozni egyetlen juh sípcsonst alapján lehetett csupán. A csont „ránézésre” és a többi töredékhez viszonyított általános méretei szerint is a leletanyag kistermetű típusához tartozik. Hossza 615,24 mm-es marmagasságot jelez, ami a középkorban kis-közepesek számít.

A leletanyag 10db biztosan kecskéének határozható csonttöredékén egyetlen olyan értelmezhető hossz méret sincs, amelyből marmagasságot lehetne számítani.

A szentkirályi juhok további (becsült) jellemzéséhez a csontok méretadatait összevetettem más leletanyagok ugyanazon csontértékeivel. Mintaként Bartosiewicz László (1996) Segesd⁵⁹ későközépkori és törökkori adatait, illetve Matolcsi János (1982) etelközi és kora Árpád-kori juhméreteit használtam.

A kapott „eredmények” alapján:

- a szentkirályon tartott juhok *marmagassága* leginkább a *kora Árpád kori* adatokhoz közelít (de a törökkortól sincs nagyon messze).
- a testalkatot jobban kifejező *végtagcsontok* méretei az Árpád-koriakétól már nagyobbak a késő *középkoriakéhoz hasonlóak*.
- *koponya szélessége* a *törökkori juhokéhoz* hasonlít, jóval szűkebb a kora Árpád-kori és későközépkori átlagtól. (A kora Árpád-kori koponyák viszont jobban elszűkülnek, mint a kazár juhokéi – Matolcsi J.)
- a *szarvcsapok* minden méretükben *jóval kisebbek* a kora Árpád-kori juhok szarvcsapjainál⁶⁰.

A 4-4a portán a lakóház hátához kapcsolódva több, egymást átvágó, nagy, négyszögletes illetve ovális területet körülölelő karámfal alapárok lett feltárva. A karámfal feltehetően juhok tartására szolgáltak⁶¹.

58 PALÁDI-KOVÁCS 1993. 112.

59 Segesd – Pékó, Balogh és Barcsi földeken feltárt középkori és törökkori városias település állatsontjainak méretadatai. BARTOSIEWICZ 1996.

60 Meg kell jegyezni, hogy Takács István szerint az előkerült juhcsontok beleillenek a középkori magyar juh típusába. 1985. 853.

61 PÁLÓCZI HORVÁTH 1990. 80., 1996. 14.

Egy juh átlagos férőhely igénye $0,6\text{m}^2$, az anya+báránnyé $1,5\text{m}^2$, kifejlett kos 2m^2 ⁶². Az $1,5\text{m}^2$ -rel kényelmesen számolva megállapítható, hogy a korábbi 4a házhoz tartozó $8 \times 12,5$ és $9 \times 14\text{m}$ -es karámban 64 illetve 84 juhnak volt helye, míg a későbbi 4. számú ház $14 \times 16\text{m}$ -es kerített területe már 224 juhnak adhatott helyet.

A juhcsontjaink 83%-a kifejlett egyedektől származik, ami gyapjuk hasznosításának elsődlegességét jelzi: „a többszöri nyírás kedvéért az állatokat hosszabb ideig tartották életben, mintha csak húsupért tenyésztették volna őket”⁶³.

A sertéstartásról (Sus domesticus Erxl. 1777)

Az állat szaporaságának köszönhetően a faj tartása viszonylag rövid idő alatt elterjedhetett a hazánkba érkező kunok között, akkor is ha jövetelük üteme miatt, mely a kondák hosszú távú terelését nem tette lehetővé nem hoztak magukkal sertéseket⁶⁴. Tartására vonatkozó ismereteik megvoltak.

A leletanyagban 110 db sertécsont található, amely érték a faji megoszlásban a harmadik helyet jelenti.

Sertést a középkori Magyarországon – bár hízlalásukról már a XI–XIII. századtól van okleveles említés – a XIV. századig főként csak saját fogyasztásra, ház körül tartottak⁶⁵. Ez a módszer Szentkirály faluban is kimutatható. Két portánál is feltártak a régészek sertéstartásra szolgáló gödöröket ($4\text{-}4\text{a}$ ház/1.gödöröl, 32.objektum/2.gödöröl), melyek a XV. század elejéig voltak használatban, utána mindkét esetben szeméttel töltötték fel a gödröket, tehát eredeti funkciójukat (itt: házkörüli tartás) végleg elveszítik!

A XIV–XV. században megkezdődő tudatos állattenyésztés a sertésenyésztésre is kedvezően hatott⁶⁶, az oklevelekben kifejezetten kanász falvokról is olvashatunk⁶⁷. Az állatoknak – már nem csak ház körüli⁶⁸, hanem – rideg, külterjes tartása folyt, a két környezeti alapon meghatározható típusnak megfelelően: az erdei és a réti sertéstartás. A XVI–XVII. században már külön szabályozni kellett a sertéstartáshoz, makkoltatáshoz kapcsolódóan a makkos erdők rendjét, a makktized, a makkbér behajtását⁶⁹.

62 BARTOSIEWICZ jegyzet III. 5.p.

63 BARTOSIEWICZ jegyzet V. 5.p.

64 BARTOSIEWICZ 1995b. 175., jegyzet III. 2.p.; Tálasi I. a Kiskunságról írva ugyan megemlíti egy már kihalt „kun fajta” sertést, de további ismereteket nem közöl róla. TÁLASI 1977. 174., ASZT 2000. 43.

65 BELÉNYESY 1956. 34., 37.

66 BÖKÖNYI 1968. 291–294.

67 DÁM 1995. 190., ÉBER 1961. 58.

68 Dorner B. Szerint a XIV. századtól kezdődően kimutatható a sertések lakóházak melletti tenyésztése. Hankó B. szerint a majdnem kizárólag külterjesen tartott sertések csak malacozás idejére kerültek a Tiszántúlon fiáztató gödörbe.

69 DÁM 1995. 190–191.; GYÖRFFY (1990. 290.), igaz a juhtartással kapcsolatban, de állattartási lehetőség szempontjából ide is kapcsolhatóan, a következőket írja: „Télire a jószágot bevették a Cegléd, Kecskemét és Körös határában húzódo nagy tölgyerdőbe, amit e városok kérelmére Erzsébet királyné már 1382-ben tilalmazott is.”

Annak ellenére, hogy a megszálló törökök számára az iszlám tiltotta a sertés-
hús fogyasztását, a XVI–XVII. században a sertés tartása a fennhatóságuk alá tar-
tozó területeken (is) a helyi lakosság körében általános volt.

A török hadsereg és polgári lakosság húsellátása jórészt a juhhúson alapult, ami
kedvező hatással lehetett a juhtartásra. De míg a juhállományt tized terhelte és a
rablásoknak is jobban ki volt téve, a sertéstartás a mohamedi tilalom folytán a hó-
doltsági területeken viszonylagos biztonságban folytatható⁷⁰.

A törökök csak az 1 év feletti sertések után szedtek adót (darabonként 2 akcse).
Magyarországon már a korábbi századokban is házi fogyasztásra (48%-ban) fiatal
sertéseket vágtak. Ezeket az állatokat még külön kifejezéssel is illették: „verő
disznó”-nak nevezve őket⁷¹. A szentkirályi sertécsont leletanyagban 54% a nem
kifejlett egyedek aránya!

A gyakori malacmaradványok ugyan helyi tartásra utalnak⁷², az nem kizárólag
házkörüli tartást jelent: „Minden állattartó népnél megtaláljuk azt a törekvést, hogy
ember és állat között érzelmi kapcsolatot létesítsenek. Ez azzal kezdődik, hogy né-
hány fiatal állatot kiemelnek a nyájából, közel hozzák a családhoz, és gondozásukat
gyerekekre bízják. *A kiskanász nem kint járó konda mellett bojtár, hanem a házkörül
a falu alatt őrzi a hazajáró malacokat...*”⁷³

A nomád kunok hagyományos haszonállattartásában a szarvasmarha és a juh
játszotta a fő szerepet. A sertést ismerték, de számottevően nem tenyésztették. Ám
Magyarországra költözve alkalmazkodniuk kellett a helyi környezeti és gazdasági
feltételekhez, amelyek egyik vonulata pont a sertéstartás felé vezette őket...

A török adóösszeírások különböző tételeinek egymáshoz viszonyulását vizs-
gálva láthatjuk: amikor a juhtenyésztés virágkorát éli, beindul a sertéstartás is. Mi-
nél több juh koncentrálódik egyre kevesebb gazda kezén, annál nagyobb a tartott
sertések száma! Ennek valószínűsíthető oka az, hogy gazdaságilag már nem volt
több juhtenyésztőnek helye, így jobb megélhetésük érdekében váltottak: a sertésre.

A juh és sertés egymást helyettesítő szerepe a húsfogyasztásban amúgy is ha-
gyományosan jellemző. A juh a hús mellett ugyan egyszerre gyapjút is adott, ám a
kétszer akkora súlyú sertésnek is minden részét feldolgozták, felhasználták⁷⁴. A kö-
zépkorban általánosan húsmennyiség szerint 1 szarvasmarha, 6 juhval vagy 3 sertés-
sel volt egyenértékű, amihez az állatok felépítésétől és erőnlététől függően még kü-
lönböző mennyiségű faggyú és zsír is járult⁷⁵.

A gazdasági adatokból, az összeírt sertések darabszáma alapján az is kitűnik,
hogy az első összeírási évben még ház körül tartották csak az állatokat (1546-ban

70 ÉBER 1961. 59.

71 DÁM 1995. 190.

72 BARTOSIEWICZ jegyzet V. 4.p.

73 ANDRÁSFALVY 1997. 90–91.

74 BARTOSIEWICZ 1996. 184–187.

75 VÖRÖS 2000. 98.

25 darab). Erre utal az árpatized tétel is, hisz az árpa igen jó sertés takarmány⁷⁶. A következő évektől a saját fogyasztási szükségletet már messze túllépi a sertéstartás (1562-ben 255 darab)⁷⁷.

A szentkirályi állatcsont leletanyagban mennyiség szerint a sertéscsontok (8%) ugyan a szarvasmarha (47%) és a juh (19%) után a harmadik helyen állnak, mégis az állományhoz képest igen kis százalékot képviselnek. Ha ezt összevetjük más ismert középkori értékekkel, az látható, hogy a falu sertésfogyasztása inkább a korabeli városi értékekhez hasonló⁷⁸. Ez természetesen nem fogható pusztán a tafonómiai veszteségre, sem arra, hogy a Szentkirályon nemrég letelepedett kunok csak épphogy nekiláttak a sertéstartásnak.

Az adatok inkább azt mutathatják, hogy a falun kívül ridegen tartották a kereskedelembe szánt állatokat. A település természeti környezete szinte kínálta a lehetőséget akár a „nagybani” makkoltató és/vagy réti sertéstartáshoz, a lakosok pedig – a mai fogalommal élve – az ökológiai kihasználás törvénye szerint élhettek is vele!

Takács István a 4-4a telek területéről vett mintaanyaga alapján (140 db töredék): „közepes testű, hosszú és egyenes orrú állatok maradványairól” ír – e megállapítása továbbra is bizonyított. Ellenben a sertés herélésére tett észrevétele nem egyértelmű.

A sertés állkapcsok, állkapocs töredékek közül egy-egy esetben lehetett meghatározni, hogy kocáról, vagy kanról volt-e szó. Sőt egy olyan állkapocs darab is szerepel a leletanyagban, melynek fogai még nem mind bújtak ki, illetve „feketültek” voltak (- a sertésfogakon jelentkező égésnyomok az állat leölését követő perzselésakor is keletkezhetnek⁷⁹).

A koponyatöredékeken, hasonlóan a szarvasmarhákéihoz, szak(szerű) darabolásnyomok észlelhetők.

A beltelek száztíz sertéscsont töredékből 74 db $\leq 7,5$ cm⁸⁰, ami az állatok másodlagos hasznosítását is jelentheti: „A több nagyon apróra vágott és erősen kifőzött csontdarab a csontenyv készítéséből maradt meg.”⁸¹

A lótartásról. (Equus caballus L. 1758)

A 4-4a ház és beltelek állatcsont leletanyagában 81 db ló csontmaradvány található, köztük két majdnem teljesen ép, szinte azonos korú csikónak a koponyája. A koponyák a beltelek 1 sz. gödörőljából kerültek elő.

---

76 DÁM 1995. 191.

77 KÁLDY-NAGY 1985. 571.

78 BARTOSIEWICZ 1995b.

79 „A perzselésnek akkor van fontossága, ha az állatok feldolgozásakor elsősorban szalonnához kívánnak hozzájutni.” TAKÁCS 1985. 854., 1990. 101.

80 A csontok vizsgálatánál a fizikai hossz meghatározására szolgáló méretegység négyzet=2,5 x 2,5cm; 7,5cm=3 egység.

81 TAKÁCS 1990. 101.

Az egyiknek a homloka közepén jól kivehetőek a korabeli lebunkózás nyomai. Orrüregénél pedig olyan, abból kifelé mutató törések figyelhetőek meg, melyek az orrjáratába erőltetett tárgy feszítő hatására jöhettek létre. A koponya jellegzetes sérülései és előkerülésének helye alapján valószínűsíthető, hogy egy a gödörőlnál elhelyezett karóra feltűzve, bajelhárítóként (betegség és ördög űzése) szolgált.

A másik feltehetően hasonló célt szolgáló koponya sérültebb, szintén korabeli ütésektől származtathatóan az orri és a homloki része hiányzik⁸².

Bökönyi Sándornak a tiszalök-rázompusztai Árpád-kori falu földházainak feltárása során előkerült majdnem teljesen ép lókoponyáról szóló leírása és Méri István meghatározása⁸³ alapján a koponyát jellegzetes honfoglalás-kori keleti lónak a helyi lovakkal keresztezett változatából származó lóénak tarthatjuk.

A középkori magyar loállomány zömében keleti eredetű volt, amelyben a behozott kun lovak frissítést, utánpótlást jelentettek.⁸⁴ A magyar ló igen keresett volt külföldön is. A virágzó jószágkivitelbe a XV. században már a mezővárosok polgárosodó parasztsága is bekapcsolódott.

A középkori Magyarország legnagyobb ló, marha és juh exportáló városainak egyike Kecskemét volt. Az országból a legtöbb lovat kiszállító kun nevű Kajtár Máté is odavalósi volt. Az általa felvásárolt lovak között pedig feltehetően ott voltak a Szentkirály legelőin nevelkedett jószágok is⁸⁵.

A lovak nagyarányú kereskedelme az élő állat értékét növelve, közvetve szól a lóhús evése ellen is. Pusztai tartásukat figyelembe véve korrigálhatjuk a lovaknak a beltelek faunalistájában elfoglalt helyét is, hiszen a leletanyag leginkább (konyha)hulladék, tehát a kereskedelembe szánt, külterjesen tartott lovak maradványait nem találhatjuk benne.

„...a gödörőlnban és az ásatás több pontján együvé eltemetett⁸⁶, esetenként karcolással megjelölt lócsüdcsontok pedig valamilyen kultikus vagy babonás szokással magyarázhatók.” – írja Takács István⁸⁷. Az általam feldolgozott anyagban csupán egy adag – a 4a ház padlószintje alatt 8-10 cm-re beásott 4db (1 db bal első és 3 db jobb hátsó), kifejlett lóvakhoz tartozó – együtt temetett ló csüd volt. A csüdcsontokon (ujjperc) kisebb vágásnyomok észlelhetőek, amelyek itt inkább nyúzás nyomainak határozhatóak meg, mintsem direkt vágásnak. A minimum 3, de inkább négy lóhoz tartozó csont lehetséges magyarázata, hogy néprajzi példákból és ábrázolásokból is ismert gyermekjátékok⁸⁸ lennének. Áldozati vagy kultikus jellegüket minden esetre több szempont alapján is kizárhatjuk, melyek közül a leg-

82 TAKÁCS 1990. 103–105.

83 MÉRI 1964. 111–112.

84 „A lócsontmaradványokból általában keleti típusú, közepesen nagy testű lovakra következtethetünk.” TAKÁCS 1985. 853.

85 PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 278

86 Pálóczi Horváth András szíves szóbeli említése szerint volt olyan eset is, hogy 23 db csüdcsontot találtak együtt beásva valamely gödörbe.

87 TAKÁCS 1990. 102.

88 ld. pl. id. Pieter Brueghel: Gyermekjátékok c. festménye

alapvetőbb az, hogy a 4 db csüdből 1 nem jobb hátsó, vagyis a többivel nem egyforma. (Az áldozat mindenképpen több lovat igényelt volna, így nem lenne értelme ha az egyformaság kedvéért nem „ölnék bele” még egy lovat a szertartásba.)

A leletanyagban egy olyan kifejlett állathoz tartozó második ujjperc is van mely-nél mérete miatt eldönthetetlen, hogy szamár, vagy öszvér csontja volt-e valaha.

A kutya (Canis familiaris L. 1758)

A kunok életmódjának egyik nélkülözhetetlen állata a *kutya*. Egyes írott források szerint a komondor („kunok ebe”): a kunok pásztorkutyája volt⁸⁹, Magyarországra még keletről hozták magukkal; – mindez mégsem jelenti feltétlenül azt, hogy a kunok direkt módon tenyésztették volna kutyáikat és egyben a fajtát. A Codex Cumanicusban sem túl sok szó esik a kutyáról, egy 1815-ből származó ábrázoláson pedig a komondor még jobban hasonlít egy pária kutyára⁹⁰, mint mai tenyésztett fajtaegyedeire. Így arra gondolhatunk, hogy a kunok ebe főként a sztyeppe környezetéhez és a nomád életmódhoz leginkább alkalmazkodó „falkavezér” kutyák tájjellegű önszaporulata révén alakulhatott ki és őrizhette meg jellemvonásait⁹¹.

Meg kell viszont jegyezni, hogy ezen megállapítás mellett – sőt inkább vele szemben – tudjuk, hogy a kutya a kunok vallási életében igen jelentős szerepet játszott, (a ló, a szarvasmarha, a juh és a farkas mellett) a nomád kunoknak áldozati állata volt. Több esetben ismert, hogy szerződéseiket valamilyen formában kutyára tett esküvel erősítették meg. Magyarországra költözésükkor IV. Bélával kötött egyezségük alkalmával például karddal kettévágott kutyára esküdtek. II. Balduin bizánci császárral kötött szerződésükkor pedig a szerződő felek közt kutyát futtattak és vagdalták össze kardjukkal.

A hitviláguk a kutyát a temetési szertartásukkal is több módon összekapcsolta. Magyarországon, régészeti ásatások során több esetben tártak fel kultikus jelleggel eltemetett vagy feláldozott kutyák maradványait: teljes csontvázakat, „csonkított” állatokat (hiányozó, darabokban, rendellenes helyzetben fekvő medence, comb, lábcsontok), illetve egymagukban elföldelt koponyákat⁹².

Szentkirályon is került elő eltemetett kutya maradványa (II. munkaterület a templomtól kb. 200 m, P. gödör). A jobb oldalára fektetett nagytermetű állatnak a vázcsontjai természetes helyzetükben, a koponyája viszont ezek alatt volt, tehát a temetéskor a fejét a törzse alá hajtották⁹³. A kutyacsontváz, és a gödör, amiben elhelyezték, azt mutatja, hogy az állatot nem csupán elföldelték, hanem gondosan eltemették. A „sírt” – a helyzetéből adódóan – akár a templom körüli korai temetők

89 TAKÁCS 1985. 853.

90 BARTOSIEWICZ 2000. 16.

91 A mai komondor ilyen öröklött tulajdonságai lehetnek: a 80 cm-es átlag marmagassága, palaszürke bőrszíne, nyújtott lépésű járása, pásztor illetve őrző-védő hajlama, vakmerő támadó ösztöne, bizalmatlansága. Ugyanakkor a mai egyedeknél a rövid szőrzet és felálló, könnyű fül (az említett XIX. századi képen ilyen komondor ábrázolás látható) bármely fajtaversenyből kizáró okoknak számítanak. Sárkány P.: Nemzetközi kutya enciklopédia. Budapest, 1976. 116–118.

92 Pl. Vörös István archeozoológus vizsgálatai. HORVÁTH 2001. 143.

93 PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 292–296.

rétegének tájolásával is kapcsolatba lehetne hozni⁹⁴. Ez esetében azonban Pálóczi Horváth András az ásatási eredményeket figyelembe véve az áldozati, vagy temetkezést kísérő szerepet elveti, így inkább olyasmi vonulattal állhatunk szemben, mint amit a voguloknál jártában a XVII. század végi angol utazó, Adam Brand is feljegyzett: egy vadászatra betanított, angol-dogszerű kutya váratlanul meghalt, megsiratták és mintha csak ember lett volna úgy temették el. „Megtudtuk, hogy e népeknél ez a szokás.”⁹⁵

A 4-4a ház beltelkén 25 darab kutyacsont került elő, közülük kettőn, egy csípőcsonton és egy állkapcsón vágásnyomok is találhatóak (az utóbbin valószínűleg a fej levágásakor keletkezettek). A két csont lehetséges, hogy valaha egy (kb. a mai kuvaszhoz hasonló méretű) állathoz tartozott. Feltárási helyükre utólagosan, „többed-szeres szétszóródással” hányódtak, földbekerülésük (eltemetésük) eredeti helyére ennek alapján nem következtethetünk.

A fentebb leírtak alapján el lehetne képzelni, ahogy valamikor, valami alkalmából a beltelek területén egy közepes-nagy termetű kutyát feláldoztak. Fejét levágták, hátsó testrészét külön választották – de a vágóeszköz megcsúszott és a művelet így nyomot hagyott a csontokon ... Csakhogy: a csontok (egymástól) szétszóródva, hulladékként heverték a telken. Vagyis ha valóban eltemetett áldozatról lenne is szó, az eseménynek még jóval korábban kellett történni, hogy azt a porta lakói oly mértékben elfelejtsék, hogy vagy a telken lévő valamely építmény (pl. karámfal) alapozásakor ők maguk kiássák, vagy csak az udvar állatainak hagyják a csontokat kikotorni, kirugdálni eredeti helyükről.

A tény tehát az: hogy hiányos adatok alapján csupán (jól/rosszul) képzelegni van lehetőségünk.

A telek kutyacsont leletei között e két kuvaszéhoz hasonló méretű csonton kívül hét esetben a mai németjuhász kutyákéhoz hasonló, tehát szintén nagyobb méretű ebbel lehetett számolni. Két csontnál a mai boxertől valamivel kisebb egyedekre gondolhatunk. Egy esetben pedig a csont mérete és görbülése alapján koto-rék kutyát feltételezhetünk. Ezek a méretjelölések természetesen csak hasonlatok, hiszen a mára hosszas tenyésztés során kialakított kutyafajták egyike sem rekonstruálható régészeti kutyacsontok alapján.

Folyamatos kutyatartásra utalnak a csontmaradványok összességén nagy gyakorisággal előforduló kutyarágás nyomok is.

A macska (Felis catus L. 1758)

A porta leletanyagában egy szinte teljes házimacska-csontváz⁹⁶ is található. E vázon kívül, másik egyedhez tartozó macskacsont a töredékek között nincs. Ennek oka fel-

94 „A 10–12. századi magyar temetőkből ... kutyát temetnek a sírba. Bálint Csanád figyelt fel arra, hogy nem egy esetben az eltemetett állat sírja beleillik a temető rendszerébe, vagy külön a temető szélén találjuk önmagában a kutya fejét.” HORVÁTH 2001. 145., VÖRÖS 2000. 101.

95 HORVÁTH 2001. 145.

96 A 9 cm-nél rövidebb macskakoponyák házimacskákénak határozhatók meg. BARTOSIEWICZ 1991. 130. (147.)

tehetően az (is), hogy – ellentétben a házhoz jobban kötődő kutyával – a beteg vagy végelgyengülés határán álló macska, ha teheti keres valami magányos (távoli) zugot, ahova félrevonulva gyógyul vagy pusztul el⁹⁷.

Természetesen a macskacsontlelet hiánnyal kapcsolatban a középkori babonákra is lehet hivatkozni, de faluhelyen, ahol a macskáknak a rágcsáló takarításban nagy szerepe van, „babonás üldöztetés” feltehetően inkább csak konkrét személyhez („boszorkányhoz”) köthető macskáknak jutott. A kun Szentkirályon pedig ekkora hitvilági előrelépés amúgy sem valószínűsíthető e fajnál (ellentétként ld. fentebb: kutya jelentősége).

Kisebbségek csontokon macskák rágásnyomai is megfigyelhetők⁹⁸, ami közvetve azért a fellelhető egynél több egyedre, a macskák viszonylag folytonosabb jelenlétére is utalhat.

A leletanyagban az „azonosított” állati ürülékek között a kutya és a sertés ürüléke mellett a macskáé is megtalálható.

Házityúk (*Gallus domesticus* L. 1758)

A középkori baromfitartást a házityúk uralta. Tenyésztése rendszeressé vált. A vadon élő bankiva tyúkoknál már a kora Árpád-kori tyúkok is mintegy kétszer olyan súlyosak és nagyobbak voltak. E korai fajtából alakult ki, más fajtákkal való kereszteződés hatására az ősi magyar parlagi tyúk, amely egész a XX. század elejéig fennmaradt⁹⁹.

A csontanyagban nagy számban (63 db) vannak tyúkcsont töredékek¹⁰⁰, sőt még valamennyi (tafonómia!) tyúktőjéshéj maradvány is.

A 75%-ban kifejelett egyedekből származó csontok, a tojástermelés fontosságát jelzik¹⁰¹.

Lúd (*Anser domesticus* L. 1758)

A XI–XII. századi okmányokban a tyúk mellett már feltűnik a lúd is. A feldolgozott anyagban talált 6 db lúdcsont és egy lúdtőjés maradványai. A tyúkokéhoz képest igen kevésnek mondhatók.

Takács István a szentkirályi baromfitartással kapcsolatban azt írja (1985), hogy „majdnem minden gödörből kerültek elő tyúk és lúdtőjés töredékek”, vagyis

97 Ezt mint macskát tartó magam is megfigyeltem, valamint utalást találtam rá Bartosiewicz L. jegyzetében (I. 7.p.): Lentacker, A. and De Cupere, B. (in press). *Domestication of the cat and reflections on the scarcity of finds in archaeological contexts*. Liège: Colloque d'histoire des connaissances zoologiques No.5, 1993.

98 A macskarágás nyomok milyenségét kutatások alapján már meghatározták. Moran, N.C.–O' Connor, T.P.: Bones that Cats gnawed upon: a case study in bone modification. In: *Circea volume 9, No.1.* (1992 for 1991) 27–34.

99 MATOLCSI 1982. 277., PALÁDI-KOVÁCS 1993. 116. BARTOSIEWICZ jegyzet 7.p.

100 Somhegyi Tamás az I. munkaterületen végzett kutatásai alkalmával a tyúk csontok arányát minimálisnak határozza meg, ezt talán az „ahány porta annyi szokás, ízlés”-sel lehet magyarázni.

101 TAKÁCS 1985. 854.

valamennyivel több lúd tartásával számolhatunk, mint amennyit az említett 7 maradvány alapján feltételezhetnénk.

A leletanyagban 21 db olyan madárcsont töredék is szerepel, melyek fajra pontosan nem határozhatóak meg. A vadmadaraknak tartható darabok között feltételezhető varjúcsont is. A vadmadár tojáshéj leletek között lehetséges vadkacsáé is. Ezzel kapcsolatba Takács István elképzelhetőnek tartotta, hogy azokat a kacsák szaporítása végett gyűjtötték be a lakosok¹⁰².

Vad fajok

Az (étkezési célú) vad fajok csontjai a faunalistának mindösszesen 0,8%-át teszik ki, ami értéket a *gímszarvas* (*Cervus elaphus* L.1758) 3db és a *mezei nyúl* (*Lepus europaeus* Pall. 1778) 4db csontja adja.

A nyúl „nem vadászva”, hurokkal is fogható, a „nagyvad” szarvassal szemben tilalmak sem vonatkoztak rá. Csonttöredékeinek minimális száma nem fogható ki, zárólag a tafonómiai veszteségekre sem, ugyanis az ásatás alaposságát bizonyítóan nagyszámú halpikkely is előkerült. Ezek alapján a vadaknak a táplálkozásban nem jellemző, alkalmankénti kiegészítő szerepük lehetett csupán.

A *vadászattal* ellentétben a *halászatnak* már valamivel nagyobb jelentőséget lehet tulajdonítani. A halfajták csontocskáikkal, pikkely-maradványaikkal 2,9%-kal képviselik magukat a „konyhahulladékban”. Közülük a *csuka* (*Esox lucius* L. 1758) (1 db) valamint a *ponty* (*Cyprinus carpio* L. 1758) (20 db) egyértelműen meghatározhatók¹⁰³.

Figyelembe véve, hogy Szentkirály kun lakosságú, a falu természeti környezete pedig szinte kínálta számukra a halászat lehetőségét, nem megítélhető, hogy a halhús ilyen mértékű fogyasztása ennek vagy már a magyarságba „keresztény módon” való beilleszkedésüknek és egyházi böjtöket betartó életvitelüknek a jelei-e.

Úgy vélem, bármely életmódváltás (itt: a kunok le-/betelepedése) a körülményeivel együtt szinte maga megszabja megélhetésének módját is, amelyhez az emberek ösztönösen illetve józan ésszel alkalmazkodnak. E természetes folyamat látható a szentkirályi kun népesség esetében is, amikor – az állatcsontok, valamint a rajtuk végzett vizsgálatok eredményeiből kapott következtetések alapján – az állattartásukat rekonstruálva a lakosság mindennapjaihoz kerülünk közelebb.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1997 Nyájiszervezet – csodatartás. In: Kovács L.–Paládi-Kovács A. (szerk.): Honfoglalás és néprajz. *A honfoglalásról sok szemmel IV*. Budapest, 85–94.

ASZT Ágnes

2000 Állattartó objektumok a középkori magyarországi falvakban. Szakdolgozat. Budapest

---

102 TAKÁCS 1985. 854.

103 Takács István még harcsa és keszeg féléket is említ munkájában. 1985. 854.

BARTOSIEWICZ László

- 1991 Középkori állatmaradványok Vác belvárosából. In: *Váci Könyvek* 5. Vác, 129–152.
1994 Árpádkori állatcsontok a váci vár területéről. *Váci Könyvek* 7. 205–212.
1995a Cattle trade across the Danube at Vác, Hungary. *Anthrop-zoologica* 21. Paris, 189–196.
1995b *Animals in the Urban Landscape in the Wake of the Middle Ages*, A case from Vác, Hungary. *Tempus Reparatum*, BAR Int. Ser. 609.
1995 Közép- és törökkori állatmaradványok Segesdről. *Somogyi múzeumok közleményei* XII. Kaposvár, 183–222.
2000 Az állatok háziásítása. *MMgM Kiállításvezető*. Budapest
2001 A vándorlás és letelepedettség jellegzetességei az újhartyáni lelőhely állatcsontleleteinek tükrében. *Studia Archaeologica* VII. Szeged, 299–317.
Jegyzet: I. A háziállatok régészete; II. A csonthatározás alapjai; III. Az állattartás épületeinek állattani vonatkozásai; IV: Az állatbetegségek története; V. A középkori város állatai; VI. Régi korok táplálkozása.

BELÉNYESY Márta

- 1956 Az állattartás a XIV. században Magyarországon. *Néprajzi Értesítő*. 23–59.

BÖKÖNYI Sándor

- 1961 Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter auf Grund der Knochenfunde. In *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*, ed. L. Földes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 83–111.
1968 Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. *Agrártörténeti Szemle*. 277–335.
1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó,
1978 Árpádkori magyar szokás analógiája: kiaggatott lókoponyák közelkeleti falvakban. *Archeologiai Értesítő* 105. Budapest, 91–94.

DÁM László

- 1995 Magyar népi állattartás és pásztorkodás. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 19. Debrecen

DRIESCH, Angela von den

- 1975 *Das Vermessen von Tierknochen aus vor- und frühgeschichtliche Siedlungen*. Institut für Paläoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München

ÉBER Ernő

- 1961 *A magyar állattenyésztés fejlődése*. Közgazdasági Kiadó, Budapest

GUNDA Béla

- 1966 *Ethnographica Carpathica*. Akadémiai Kiadó, Budapest

GYÖRFFY György

- 1990 A magyarság keleti elemei. Budapest, 220–304.

HORVÁTH Ferenc

- 2001 A csengelei kunok ura és népe. Budapest

KÁLDY-NAGY Gyula

- 1985 A budai szandzsák 1546–1590 évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. *Pest Megye Múltjából* 6. Budapest

KUUN Géza

- 1880 *Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapest

MATOLCSI János

- 1982 *Állattartás őseink korában*. Budapest

MÉRI István

1964 Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. *Archaeológiai Értesítő* 91. 111–115.

NYERGES Éva Ágnes

2001 Nagytestű szarvasmarhák megjelenése egy késő középkori településen. (in press)

NYERGES Éva Ágnes

2002 The Cumanian tradition. (in press).

2002 A szentkirályi kunok állattartása – A későközépkori kun falu, Szentkirály állattartása a „4-4a ház és beltelek” állatcsont leletei alapján. Szakdolgozat

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1992 A magyarországi állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

PÁLÓCZI HORVÁTH András

1976 A Lászlófalván 1969–1974-ben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania Archeologia* 4. 275–303.

1985 Egy középkori kun falu. *Élet és Tudomány* 27. 850–852.

1986 Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez – Egy középkori kun falu, Szentkirály feltárásának eredményei. In: *Novák László–Selmeczi László (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei IV.* Nagykőrös, 215–236.

(1988–1990) Agrártörténeti emlékek a középkori Szentkirály faluban. Gazdasági épületek a 4-4a ház beltelkén. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 69–93.

1993 A középkori falusi lakóház kutatásának új eredményei Szentkirályon. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1990.* Kecskemét, 49–64.

1996 Élet egy középkori faluban, Szentkirály régészeti kutatásának eredményei. *Élet egy középkori faluban, 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon.* Budapest 7–28.

1997 A kunok a kelet-európai sztyeppén és Magyarországon. In: *Novák L. (szerk.): Az Alföld társadalma.* 109–129.

2000 Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban I. In: *Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.): A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren.* Ópusztaszer, 121–149.

2002 Szentkirály továbbélése a török korban. 189–194.

SOMHEGYI Tamás

1996 Állattartás a középkori Szentkirályon. *Élet egy középkori faluban, 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon.* Budapest 29–35.

1995–1997 A húsfeldolgozás és -fogyasztás jelei a középkori Szentkirályon. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei* 9–20.

TAKÁCS István

1987 Szentkirály középkori falu kútjának biológiai leletei. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1986.* Kecskemét, 89–90.

1990 Szentkirály középkori falu zoológiai leletei. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1988–1989) 95–110.

TÁLASI István

1936 A kiskunság népi állattartása. *Néprajzi füzetek* 6. Budapest, (Reprint: Szolnok, 1974)

VÖRÖS István

2000 Adatok az Árpád-kori állattartás történetéhez. In: *Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.): A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren.* Ópusztaszer, 71–119.

2003 Török kori állatcsontleletek Magyarországon. 339–352.

ANIMAL KEEPING IN MEDIEVAL SZENTKIRÁLY BASED ON ANIMAL BONES AND HISTORICAL – ENVIRONMENTAL CHARACTERISTICS

The pastoralist Cumanians, who migrated into Hungary in the 13th century, differed from the local Christian population in terms of their culture and lifestyle. However, despite these differences, their integration into Hungarian society took place relatively quickly. The Cumanians, as mobile pastoralists, together with their animal stock would have absolutely failed economically if they had not remodeled the structure of their animal husbandry.

In 1354, King Lajos the Great (1342–1382) awarded the territory of Szentkirály to a Cumanian patrician family. This area is located in the northeastern part of the Kunság region (*Cumania*) in the Great Hungarian Plain. It lay near important medieval commercial routes which had been long deserted. During the community's medieval history, most inhabitants really were Cumanians. Elements in their animal husbandry mirrored their integration to the Hungarian society with certain aspects of their nomadic traditions surviving as well.

The estate of Szentkirály belonged to the most important village in the Upper-Kiskunság region from the end of the 15th century. Its development ended during the „Fifteen year's war” (1593–1606). The village was slowly abandoned with people moving to other parts of the border region. The appearance of animal bones found during the course of excavations is consistent with kitchen (and other butchery) waste.

Excavations at Szentkirály were carried out by András Pálóczi Horváth (archaeologist of the Hungarian Agricultural Museum) between 1969 to 1990. Typical for rural constructions, animal keeping buildings were built within the village, in the courtyards behind houses. Thus, the composition of the fauna in these 'backyards' mirrors a time when extensive stock-raising was still an important part of animal husbandry tradition. Such stockyards were found in three places during the excavation. The „4-4a house and backyard” unit comprises one of them.

The well preserved animal bone material from the houses and the stockyard comprises 1,356 specimens of which 75% can be identified to species level. (Table I). Cattle bone fragments were most common (46.8%) followed by a much smaller contribution of sheep/goat (18.6%) and domestic pig (8.1%). Horses only held fourth place (5.9%) although this figure can be understood, if we consider that they were probably not eaten, only kept for work and status. Since this assemblage is principally (kitchen) waste, it is unlikely that the remains of horses intended for trade and horses kept on extensive pasture would have been found there.

Most of the cattle bones (70%) come from animals slaughtered as adults. Sheep/goat and more than 50% of the pig were killed as juveniles. Bones of the more than 70% of the cattle culled in their adult age, cattle and sheep /goats and the more than in 50% of pig were killed as juveniles. Butchering patterns were

reminiscent of the way people had dismembered domestic animal carcasses early on in the occupation. Most of the horse bones are of low meat value. The recognizable cut marks are from filleting and skinning rather than eating.

The bones of wild species comprise up to 0.8% of the total number of identifiable specimens. They seem to have been but rarely exploited and represent a more opportunistic eating tradition. Fish remains comprise 2.9% of the total number of specimens identifiable to species. It is unclear whether this phenomenon is related to natural forces and loss of small bones due to hand-collection or whether this marks yet another food tradition adopted by the Cumanians in relation to religious beliefs from the local sedentary Hungarian population.

Generally, the animal remains from Szentkirály seem to have been healthy. Tooth problems occur as do symptoms of muscle stress, reflected in rough bone surfaces in cattle.

The most interesting phenomena observed at this site include:

- Osteological evidence for animals similar to long horned Hungarian Grey cattle seems to certainly exist by the end of the 17th century. Cattle breeding was continuous and was accelerated as a reaction to economic and trade forces. The Cumanians were actively involved in large scale cattle husbandry. The most important cattle „primigenius” type cattle bred in the mixed herds of Cumanians were refreshed during breeding work to form the present-day Hungarian grey cattle.
- A kind of a two way interaction is clearly visible in the Turkish tax rolls in which large sheep farms are treated separately. Sheep husbandry becomes industrial in nature and, as the market for mutton seems to be saturated, pig keeping seems to gain in importance.

Until the 14th century, pigs were mainly kept for household consumption in Hungary. This tradition existed at Szentkirály village as well. A pit-sty, a traditional form, used in pig-keeping until the beginning of the 15th century, was found during excavations. It may also be assumed that the people of Szentkirály kept large herds of animals marked for trade outside the village.

Acknowledgements:

I would like to extend my grateful thanks to *Dr. András Pálóczi Horváth*, the excavator of Szentkirály, who entrusted me with the analysis of the material and offered guidance throughout its archaeological interpretation.

Special thanks go to *Drs. László Bartosiewicz* (Loránd Eötvös University, Budapest) and *Alice M. Choyke* (Central European University and Aquincum museum, Budapest) archaeozoologists for their help with the archaeozoological evaluations and correction of the English text.